

Plocka upp livet

MARGRIT WETTSTEIN är doktorand i etnologi vid institutionen för kulturanthropologi och etnologi, Uppsala universitet och är även verksam vid Nobelmu-seet i Stockholm. Hennes forskning sträcker sig från Nobelpristagare på flykt undan Förintelsen till överlevande eller anhöriga till omkomna vid 9/11. Hennes arbetssätt är pragmatiskt med inspiration från både fenomenologi och psykoanalys och doktorsavhandlingen handlar om föremåls betydelse för människor som har hamnat i extrema livssituationer.

Attacken på World Trade Center den 11 september 2001 förändrade världen. Attacken förändrade även livet för enskilda människor, de vilkas anhöriga dödades.

Even though Dad's coffin was empty, his closet was full. And even after more than a year, it still smelled like shaving. I touched all of his white T-shirts. I touched his fancy watch that he never wore and the extra laces for his sneakers that would never run around the reservoir again. I put my hands into the pockets of all of his jackets (I found a receipt for a cab, a wrapper from a miniature Krackle, and the business card of a diamond supplier). I put my feet into his slippers. I looked at myself in his metal shoehorn. The average person falls asleep in seven minutes, but I couldn't sleep, not after hours, and it made my boots lighter to be around his things, and to touch stuff that he had touched, and to make the hangers hang a little straighter, even though I knew it didn't matter (Foer 2005:36–37).

Så skriver Jonathan Safran Foer i sin bok *Extremely Loud & Incredibly Close*. Boken handlar om nioårige Oskar Schell som försöker få ordning på sin tillvaro efter att ha mist sin far i attacken på World Trade Center. Oskar är barn och försöker plocka upp livet och det gör han på sitt eget sätt. I faderns garderob hittar han en nyckel i ett litet kuvert. Föremål är inte döda ting för Oskar, de kan bara inte prata. Allt det Oskars far hade i sin garderob fanns där därför att det betydde någonting för honom, till och med kexförpackningen (Krackle är ett slags kex). Därför är allt i garderoben betydelsefullt för Oskar, även kexförpackningen. Nyckeln som han bär i ett snöre runt halsen leder honom runt New York, nyckeln blir hans kontakt med världen, genom den möter han olika slags människor, hans livshistoria binds samman med dem och när han till sist hittar nyckelhålet är han stark nog att gå vidare med sitt liv.

Oskars far dog inte en naturlig död. Det är avgörande. Oskar måste inte enbart tackla pappans frånvaro utan

även mordet på honom. Det är någonting som flera av personerna jag har träffat påpekats, det dubbelbottnade med upplevelsen, samt att den som inte har varit med själv inte kan veta hur det känns.

Personerna som jag kommer att berätta om har dels berättat för mig om sina liv, dels har jag mött dem i det de har lämnat efter sig i form av brev, dikter, autobiografier och föremål och genom det andra människor har skrivit om dem. Det som intresserar mig är en särskild fas i deras liv, när det vanliga plötsligt inte var vanligt längre utan krävde att man gjorde en resa, antingen på riktigt eller en inre resa, för att överleva. Vad tog man med sig på resan och vilken betydelse har dessa ting fått? Människor har ett förhållande inte enbart till andra människor utan även till saker. Jag försöker se ett samband mellan föremål och viljan att fortsätta leva efter traumatiska upplevelser. Den materiella kulturen är en viktig del av oss, därför säger den även en del om oss. Att ge varandra saker är ett samspel mellan människor, det är ett sätt att kommunicera, ta kontakt med en annan människa och visa uppskattning. Sättet att hantera föremål är ett språk utan ord. Vi behöver även detta språk, för även det är en del av oss och det hjälper oss att hitta vägen genom livet.

Saker, föremål och ting, det finns olika namn på det, kan vara någonting som är tillverkat av oss människor, men det kan också vara naturalier. Många ting har en viss funktion, andra har inte det; vissa är verktyg, andra är leksaker eller souvenirer, somliga kan även vara konstföremål. Många föremål har en bestämd funktion under en viss tid men helt plötsligt får de en annan, allteftersom vi ger dem ny innebörd. Det är vi människor som ger föremålet innehåll, att äga en viss sak kan

inga glädje. "Ownership is the most intimate relationship that one can have to objects. Not that they come alive in him; it is he who lives in them" (Benjamin 1955/1999:69). Föremål är döda ting men de kan ge oss styrka och så länge vi har ett intresse för saker så finns vi. Föremål kan vara neutrala och ointressanta, ett stycke material tänkt att brukas och användas. De kan också ses som människans bästa vän och i den funktionen är de helt plötsligt inte neutrala och tråkiga längre utan betydelsefulla och högst intressanta. Vi alla har minnen, och för att hålla minnet vid liv knyter vi ibland ihop det med föremål. Ibland har någon tagit kort, fotografier kan därför få ett särskilt värde, och även de är föremål. Att minnas är att återuppleva hela ens livs historia. Jag kommer aldrig tillbaka till det som har varit men med minnet i bagaget inrättar jag mitt liv idag. "Remembering is in part about organizing and managing the past in relation to the present. The past is not preserved and recalled, it is actively and continually constructed in the context of the present. In other words, remembering is about making meaning in the present and in response to the present" (Storey 2003:84).

Donald Woods Winnicott, barnläkare och psykoterapeut har iakttagit hur små barn blir lugnare när de får hålla i ett föremål de älskar. I situationer där barnet var ledset och modern frånvarande kunde en nallebjörn agera som tröstare eller rogivare. Winnicott myntade begrepp som övergångsobjekt, rogivare och tröstare (Winnicott 1971/2003). Ju äldre barnet blir desto mindre behov förväntas det ha för tröstare i form av ting, ensamhet skall kunna klaras av utan hjälp av älskade mjukisdjur. Att använda sig av saker som tröstare är alltså enligt honom endast normalt

så länge barnet är litet. Det kan dock förekomma att det åter blir viktigt, till exempel i samband med dödsfall av en nära anhörig eller annan stor, oväntad eller traumatisk förändring i barnets liv (Winnicott 1971/2003). Jag håller inte med honom när det gäller fokusering på barn. Föremål som betydelsebärare eller övergångsobjekt är av stor betydelse även för den som är vuxen. Även vuxnas liv kan förändras på en sekund på grund av en oväntad händelse och oavsett hur gammal man än är har man behov av tröst eller någonting att hålla fast i.

OBLATENALBUM

Nelly Sachs, som 1966 fick Nobelpriset i litteratur, föddes 1891 i en tysk judisk familj. Hon var enda barnet i familjen och hon växte upp i en miljö med högborgerliga ideal. Hon hade ett nära förhållande till sin far och genom honom fick hon tillgång till böcker. Han hade även en gedigen samling av ädelstenar; denna samling med stenar gjorde ett stort intryck på den lilla flickan och gjorde att hon livet ut hade en speciell relation till alla slags stenar. Det fanns även andra saker i hennes föräldrahem som var viktiga för henne. I sin självbiografi som hon kallar *Chelion* (Sachs 1937) skriver hon om ett album med bokmärken som hon älskade och vars små bilder hjälpte henne att glömma sin egen vardag. Albumet som hon kallar Oblatenalbum, tröstade henne som liten. Med hjälp av de små bilderna kunde hon drömma om någonting som hon saknade i det riktiga livet: lekkamrater.

Nelly Sachs hade ingen judisk identitet, inte förrän hon av nazisterna tvingades till det. Hitlers lagar skärptes konsekvent och drabbade den judiska befolkningen. De

medförde att det till sist blev omöjligt att leva. Trakasserierna omvandlades snabbt till förföljelser och deportation till koncentrationsläger. Nelly och hennes mor Margarete Sachs lyckades med hjälp av vänner fly och de lämnade Berlin den 16 maj 1940 med det sista civila passagerarflygplan som avgick från Berlin (Dinesen 1992:111).

Nelly Sachs fick ta med sig en väska från Tyskland, som endast hade plats för lite kläder och några få personliga saker. Bland dessa fanns ett fåtal fotografier, några av faderns ordnar och det redan nämnda albumet med bokmärken. Till albumet sökte hon sig när hon kände sig ensam och övergiven i exilen (Dinesen 1992:15). Albumet var länken till barndomen och de människor hon älskade, världen hon lämnade efter sig. Albumet med bokmärken var det föremål som följde henne genom hela livet. I olika skeden i sitt liv hade hon glädje och nytta av det, i vissa fall hade det även fått ersätta människor. Nelly Sachs använde albumet som rogivare och tröstare. Albumet blev nästan en del av henne. Människor är sårbara men många har en oanad livsvilja. Vad som hände Nelly Sachs var ett slags kulturell lemlästning. Hennes trygga värld hade förstörts eller amputerats. För att kunna stå kvar på jorden och vara en del av världen började föremålen förvandlas, de blev som fantomlemmar. Människan upplever fortfarande sin värld som en hel människa. "Om vi nu förklarar dessa fenomen psykologiskt så blir fantomlemmen ett minne, ett positivt omdöme eller en perception..." (Merleau-Ponty 1945/1997:30). Albumet blev dessutom en brobyggnad mellan det förflutna och det närvarande. För henne fungerade albumet som ett övergångsobjekt.

Nelly Sachs var aldrig i ett koncentrationsläger. Förintelsen av ett helt folk, det folk som hon tillhörde men ändå inte, blev ett trauma för henne och anledningen att hon hamnade i Sverige. Hon hade dåligt samvete för att hon räddades medan miljoner andra, mindre lyckligt lottade förintades. Lenke Rothman, som överlevde Auschwitz och som var en nära vän till Nelly Sachs, vittnar om detta dåliga samvete: "Hon förhörde sig om mitt liv mycket noga. Hon ställde frågor om Auschwitz och alla de andra koncentrationslägren jag varit i på ett så ingående sätt att jag blev överraskad. Det var som om hon genom mig skulle vara där" (Rothman 1990:51).

Om föremål som förmedlare av berättelser och känslor, som kunskapsbygd och platser för minnet, pratade jag med en annan flykting undan nazisterna, Roald Hoffmann:

There are people who hold on to things and there are people who don't. My mother and I belong to those who don't, but we are human beings, so even we do have things. We don't hold on to things because we learned that it hurts very much when you have to part from your things or if someone takes them away from you. (Samtal med Roald Hoffmann, 13 mars 2005.)

Roald Hoffmann är kemist och poet. Han föddes i Polen men bor numera i USA. 1981 belönades han tillsammans med Kenichi Fukui "för deras var för sig utvecklade teorier för kemiska reaktioners förlopp" (Nobel Foundation 2005) med ett Nobelpris. Några av hans dikter handlar om små babykläder och hur de hamnar i speciella lådor när de inte behövs som plagg längre, några handlar om kemi men ett antal handlar också om hans barndom under andra världskriget och tiden då han satt undangömd på en vind hos en ukrainsk lärare (Hoffmann 1990; Hoff-

mann 2002). Han talade om ett speciellt förhållande till ting, de saker som han har runt omkring sig betyder mycket för honom, men samtidigt ville han understryka att man inte borde fästa sig vid någonting.

Jag vill inte jämföra det som hände under Förintelsen med det som hände under attacken på World Trade Center. Det är två olika händelser, förskräckliga var och en på sitt sätt. Vi värderar eller kategoriserar gärna, i de här fallen blir det värre eller värst, det är inte det jag vill diskutera utan hur livet förändrades i hastiga, tvingande och dramatiska former som vid en nollpunkt. Jag menar att det finns en likhet mellan det oförutsägbara i Förintelsen och det oförutsägbara med attacken på World Trade Center. Ofta hör man sägas att den som inte var med vet ingenting, kan heller inte förstå någonting. Lenke Rothman som jag träffade för första gången den 27 januari 2004 (Förintelsens minnesdag) påpekade detta: "Nu pratar kloka människor klokt om Auschwitz och Förintelsen, men de vet ingenting." (Samtal med Lenke Rothman, 27 januari 2004). Samma sak kan sägas om attacken på World Trade Center, vi som inte var där eller drabbades av följden av attacken kan inte föreställa oss hur det känns, hur livet någonsin kan bli normalt igen, vi står utanför.

TRE ELEKTRISKA GITARRER

För Melanie vars man omkom vid attacken på World Trade Center, är ingenting sig likt längre, hennes liv har drastiskt förändrats. Hennes man reste mycket, hon var ofta ensam med barnen, men det var en annan sorts ensamhet. Jag träffade henne en solig vårdag i hennes hem utan-

för Boston. Dagen innan pratade jag med hennes far, och tack vare honom fick jag kontakt även med Melanie. Han körde mig till henne, jag var mycket nervös, rädd för att riva upp sår: "I hope my questions do not make things worse." "No, it is good for her, well us. We like to speak about it, it helps us to go on, and it is part of the healing process." (Samtal med Wright, 18 mars 2005.)

Trots hans försäkran att det var bra för Melanie att prata med mig blev samtalet känsloladdat. Melanie, en späd mörkhårig kvinna, ungefär fyrtio år gammal visade mig runt i huset samtidigt som hon berättade:

My husband was on AA flight 11 leaving 8 am from Boston to Los Angeles. He was never late for his flights, he has never missed a plane, and I knew instantly that he was gone. (Samtal med Melanie, 18 mars 2005.)

American Airlines flight 11 var ett av de två flygplan som kapades och blev en missil och som 8:46:40 lokal tid flögs in i den första byggnaden, WTC 1 eller det norra tornet. Ingen av de nittio personer som befann sig i flygplanet överlevde. United Airlines flight 175 med sextiotre personer, även det startade i Boston, kraschade sjutton minuter senare i WTC 2 eller det södra tornet, det av tvillingtornen som kollapsade först (Kean and Hamilton 2004:4,7).

På många fotografier som togs efter att byggnaderna hade rasat samman ser man stora vita moln av damm. Två byggnader med hundratio våningar var, en stad i staden där dagligen flera tusen människor vistades, föll samman och drog 2.792 människor med sig (Ramirez 2005) och allt som blev kvar var damm och byggbråte. Var tog alla saker vägen som människorna hade med sig eller jobbade med?

Kontors- och restauranginredningar, ja alla de föremål man kan tänka sig fanns i byggnaderna. Vid en katastrof som denna tänker man naturligtvis inte i första hand på saker utan på människor. "All the hospitals around WTC were ready to treat injured people but no one came", berättade Roald Hoffmann, vars sväger är läkare i New York. (Samtal med Roald Hoffmann, 14 mars 2005.)

Intressant nog hade borgmästaren Giuliani klart för sig att föremål som hittades i ruinerna efter attacken på WTC var av betydelse och hade gett i uppdrag att allt som påträffades skulle sparas. För detta ändamål användes källaren på The Louis J. Lefkowitz State Office Building i Lower Manhattan, cirka en kilometer ifrån WTC. Alla saker som kom in fotograferades, artbestämdes och katalogiserades. Senare flyttades de till the Property Clerk Division of the New York City Police Department at One Police Plaza. Där förvaras allt hittegods från staden New York. Hans tanke var att dessa föremål skulle lämnas tillbaka till de anhöriga. Det rör sig framförallt om kreditkort, pass eller andra identitetshandlingar, mobiltelefoner, smycken och klockor. Att få tillbaka någonting är komplicerat och att komma in i One Police Plaza är i det närmaste omöjligt, att gå dit och titta om man känner igen något är uteslutet. (Jag kom in och genom säkerhetskontrollen, men när jag inte kunde visa upp en voucher, eskorterades jag ut igen.) Vanligt hittegods förstörs eller auktioneras ut efter ett visst antal månader, men särskilda regler gäller hittegods från WTC.

Items which cannot be initially linked to an owner are digitally photographed and bar coded for future identification efforts. This identification process will continue indefinitely and all property recovered from the WTC will be re-

The World Trade Center Site, 7 mars 2005. Foto: Margrit Wettstein.

tained until claimed by its owner or next of kin. Regulation which permit the destruction/auction of unclaimed property after a specific holding period have been suspended with respect to all property recovered from the WTC (Trabitz 2002).

Ända sedan jag fick vetskap om dessa föremål har jag undrat hur de anhöriga förhåller sig till dem. Kan dessa föremål tänkas bli tröstare och rogivare eller en bro mellan dem som lever och de som omkom? I samtalet med Melanie tar jag därför upp det.

Did I get anything back? Yes I did. His passport and body parts. I don't know why he had his passport with him; I guess he always had it in his briefcase. The passport is only a piece of paper with his picture in and I never look at it. I never asked to see the body parts, it is a hand and a foot, and we will eventually cremate them and bury them. Because of those however I know I don't have to wait for him, he will never come home again. (Samtal med Melanie, 18 mars 2005.)

Han hade passet med sig och hon fick tillbaka det. Passet var med honom när han dog, trots det säger hon att det inte har någon betydelse för henne. Hon antar att han hade det med sig därför att man brukar ha med sig passet när man reser, inte därför att det hade en särskild betydelse för honom. Kroppsdelarna är DNA-identifierade, hon litar på tekniken och vetskapen om att han dog en snabb död ger henne en inre ro. Passet och de identifierade kroppsdelarna är en del av dödsberättelsen. För att kunna komma vidare behöver hon dock en livsberättelse, den berättelsen finner hon i någonting han älskade:

I care about the things he loved, not about those he had with him. He especially loved his guitars. (Samtal med Melanie, 18 mars 2005.)

Det rör sig om tre elektriska gitarrer. Alla finns i en nisch som hör till vardagsrummet, två av dem hänger på väggen och den tredje står lutad mot den. Hon visar mig gitarrerna och medan hon berättar så stryker hon lätt med handen över en av dem.

I will give one to his sister, so far I was not able to part from it but she will get it. The two other ones I keep for the children. No, we don't play them but I look at them and it is important to me that they are there. (Samtal med Melanie, 18 mars 2005.)

Om de alltid har funnits just där berättade hon inte, men att han tyckte om dem och att han gärna använde dem det upprepade hon flera gånger. Musik var deras gemensamma intresse. Hon är utbildad sångerska och är medlem i en kör och hon förklarade att det är viktigt för henne att hon har möjlighet att fortsätta sjunga. Hennes föräldrar flyttade från New York till Boston för att kunna hjälpa henne med barnen, och svägerskan med familj samt svärföräldrarna bor inte heller långt ifrån henne.

Musiken har alltid varit viktig för henne och som ger henne en viss trygghet. Att hon har möjlighet att fortsätta sjunga gör att hon tycker livet är värt att leva. Det ger kontinuitet i livet och vissa minnen är sammanknutna med melodier. Hennes man fortlever i dessa melodier som de båda tyckte om. Gitarrerna fick en ny uppgift. De används inte längre som musikinstrument men är de föremål som påminner om den person som inte längre finns. De innebär en länk till den döde och med hjälp av dem försöker hon hitta en ny plats i världen. De ger stöd, hon tar de första stapplande stegen utan maken, hon kan inte ge bort den tredje än men hon vet att hon så småningom kommer att göra det, när hon har lärt sig gå igen, när

hon kan gå igen utan stöd. Hon kommer att klara sig själv utan övergångsobjekt den dagen då både hennes hjärna och hjärta vet att han inte kommer tillbaka, känslorna vet det inte riktigt än hur det förhåller sig utan de hoppas fortfarande att han kommer tillbaka.

Hon befinner sig i ett mellantillstånd. Viktor Turner kallar detta tillstånd för det liminala tillståndet (Turner 1982) medan Joan Didion kallar det The year of magical thinking (Didion 2005). Människor som har mist sin maka, make eller barn vet rent intellektuellt att den älskade är borta. Trots detta vetande kan de under första året ändå inte släppa hoppet om att den som dött skall komma tillbaka. Och kommer han, behöver han gitarren. Därför måste Melanie spara den. I Melanies fall är detta mellantillstånd fortfarande pågående, det var inte över efter ett år. Och frågan är om det någonsin kommer att gå över.

Trots den förändrade livssituationen fortsatte både Nelly Sachs och Melanie – med hjälp av sina föremål – att sträcka sig ut mot sin nya värld och försöker hitta en plats i den. Samma sak gör Oskar. Han speglar sig i pappas skohorn, luktar på hans t-shirt och han ger sig själv en uppgift, nämligen att hitta nyckelhålet och det är, som han själv säger, hans raison d'être.

Var och en gör sin egen resa och försöker plocka upp livet på sitt eget sätt. Alla personer som jag har berättat om har även sina minnen i sitt personliga bagage. Minnen är, som Roald Hoffmann poängterade, som saker som vi inte behöver packa i en resväska, de följer med oss och de är där vi är. Minnen, de bilder var och en har av vissa personer, platser, händelser eller dofter är minst lika viktiga, de navigerar oss och de kan inte tas ifrån oss.

Not

Stort tack till Roald Hoffmann som under ett samtal nämnde D. W. Winnicott's uppsats: *Transitional Objects and Transitional Phenomena*. För svenska läsare är uppsatsen tillgänglig i boken *Lek och verklighet* (Winnicott 1971/2003).

LITTERATUR

- Didion, Joan, 2005. *The Year Of Magical Thinking*. London: Fourth Estate.
- Dinesen, Ruth, 1992. *Nelly Sachs. Eine Biografie*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.
- Foer, Jonathan Safran, 2005. *Extremely Loud & Incredibly Close*. Boston and New York: Houghton Mifflin Company.
- Hoffmann, Roald, 1990. *Gaps and Verges*. Florida: University Press of Florida.
- Hoffmann, Roald, 2002. *Soliton*. Kirksville, Missouri: Truman State University Press.
- Kean, T.H. & Hamilton, L.H., 2004. *The 9/11 Commission Report. Final Report of the National Commission on Terrorist Attacks upon the United States*. New York, London: W.W. Norton & Company.
- Merleau-Ponty, Maurice, 1945/1997. *Kroppens fenomenologi*. Göteborg: Daidalos.
- Nobel Foundation, 2005. *Nobel Foundation Directory*. Stockholm: Nobel Foundation.
- Ramirez, Anthony, 2005. "You Are Here, And That Says a Great Deal." I: *The New York Times*, <http://www.nytimes.com/2005/05/17/nyregion/17ink.html>.
- Rothman, Lenke, 1990. *Regn*. Stockholm: Gidlunds.
- Sachs, Nelly, 1937. *Chelion*. Nelly Sachs Collection, KB, 1981:74. Stockholm.
- Storey, John, 2003. *Inventing Popular Culture. From Folklore to Globalization*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Trabitz, Jack J., 2002. World Trade Center Property, Give Your Voice For WTC Victims' Families, <http://www.giveyourvoice.com/effects.html>.
- Turner, Victor, 1982. *From Ritual to Theater. The Human Seriousness of Play*. New York: PAJ Publications.
- Winnicott, Donald Woods, 1971/2003. *Lek och verklighet*. Stockholm: Natur och Kultur.

SUMMARY*Picking up the Pieces*

In this paper I focus on the efforts of people to give life meaning after forced emigration or hiding during the Holocaust, or death of loved ones in the attacks on the World Trade Center. Could simple

material objects be of importance in the process of adjusting to tragedy or a new situation? The experiences of survivors of the Holocaust or émigrés, and those of relatives to 9/11 victims are not commensurable. However, I think a case may be made for a similarity in the way victims of both tragedies use personal objects to go on with their lives.